

De betrokkenheid van scholieren bij de rechtsstaat en democratie

De effectiviteit van het programma 'Rechtsstaat en democratie' van het
project De Haagse Tribune.

Lea Koster

Studentnummer 0334839

Masterthesis Maatschappelijke Opvoedingsvraagstukken

Juni 2009

Supervisor:

Prof. Dr. Micha de Winter

Universiteit Utrecht

Faculteit Sociale Wetenschappen

Opleiding Pedagogische Wetenschappen

Inhoudsopgave

Samenvatting (abstract)	p. 3
Inleiding	p. 4
• Burgerschap	p. 4
• Doel van het programma De Haagse Tribune	p. 5
• De houding van jongeren ten opzichte van politiek	p. 5
• Het beïnvloeden van democratische betrokkenheid	p. 6
• Hoe een programma er uit zou moeten zien	p. 6
• De opbouw van het programma ‘Rechtsstaat en democratie’	p. 7
• Verwachtingen over de effectiviteit van het programma	p. 8
• Vraagstelling	p. 8
Onderzoeksmethode	p. 9
• Onderzoeksgroep	p. 9
• Procedure	p. 10
• Instrument	p. 10
• Verwerking	p. 11
Resultaten	p. 11
• De schalen ‘Attitude’ en ‘Vaardigheden’	p. 12
• De stellingen over ‘Houding’ en ‘Gedrag’	p. 13
• Feiten kunnen onderscheiden van meningen	p. 15
• Kennisvragen	p. 16
○ Vraag 1 t/m 5	p. 16
○ Vraag 6 t/m 10	p. 17
○ Vraag 11 t/m 15	p. 17
○ Vraag 16 t/m 20	p. 18
• Maatschappelijke activiteiten van leerlingen	p. 18
Conclusie	p. 19
Discussie	p. 21
Aanbevelingen	p. 23
Literatuurlijst	p. 24
Bijlage 1: Vragenlijst	p. 27
Bijlage 2: Tabellen	p. 33

Samenvatting

In dit onderzoek is het effect geëvalueerd van het programma 'Rechtsstaat en democratie' van De Haagse Tribune, uitgevoerd door het Instituut voor Publiek en Politiek. Omdat het programma de elementen observatie, participatie en reflectie bevat, werd een positief effect verwacht op de kennis, houding en vaardigheden van jongeren ten opzichte van democratie. Dit effect zou niet al te groot zijn, omdat zaken betreffende democratie niet in een dag geleerd kunnen worden, maar onderdeel moeten zijn van het gehele curriculum. Het onderzoek bestaat uit een vragenlijst afgenomen op drie verschillende meetmomenten: een voormeting, een meting direct na afloop van het programma en een meting een maand later. Na het afnemen van vragenlijsten bleek inderdaad dat de effecten van het programma gematigd positief zijn. Vooral op het gebied van de vaardigheden van de jongeren werden goede resultaten gevonden. De houding van de jongeren was direct na afloop wel verbeterd, maar dit effect was na een maand verdwenen. Op kennisgebied werden geen effecten gevonden; dit is waarschijnlijk te wijten aan de opbouw van de vragenlijst. Om betere resultaten te bereiken moet meer aandacht besteed worden aan de voorbereidingen op school en aan herhaling in de klas na afloop. Op deze manier raakt het programma meer ingebed in de context en levert het voor de jongeren meer op.

Abstract

In this study the effect of the 'Law and democracy' program, carried out by the Institute for Public and Politics, was evaluated. Because the program contains the elements of observation, participation and reflection, a positive effect was expected on the knowledge, attitude and skills of young people towards democracy. This effect would not be too large, because matters concerning democracy cannot be learned in one day, but must be part of the whole curriculum. The study consists of one questionnaire given at three different moments: one before the start of the program, one directly after the program and one a month after. The results of the questionnaires showed that the effects the program generates were indeed moderately positive. The section of the questionnaire concerning the skills of young people provided in particular good results. The attitude of the youth was improved right after the end of the program, but this effect did not last. For the knowledge section of the questionnaire, no effects were found, which is probably due to the construction of the questionnaire. For better results, it is advised for the schools to spend more time on preparing for the day and reviewing the day in the classroom afterwards. This way the program becomes more embedded within the context and thus the day would be more beneficial for the youth.

Inleiding

Sinds september 2006 organiseert het Instituut voor Publiek en Politiek een educatieve dag voor scholieren onder de noemer De Haagse Tribune. Het doel van dit project is jongeren meer inzicht te verschaffen in de geschiedenis van onze rechtsstaat en de werking van onze parlementaire democratie. Dit lijkt nodig te zijn, want uit onderzoek van Dekker (2005) is gebleken dat veel leerlingen in het voortgezet onderwijs niet voldoen aan de criteria van *good enough democratic citizenship*; dat wil zeggen dat ze de democratie ondersteunen, goed geïnformeerd zijn over politiek, een politieke voorkeur hebben en dat ze bereid zijn om te gaan stemmen.

Tijdens het korte bestaan van het project De Haagse Tribune heeft het al vele veranderingen doorgemaakt. Niet alleen is het aantal deelnemende leerlingen gestegen, van 10.000 in de eerste twee seizoenen tot 25.000 in het schooljaar 2008-2009, ook is er in 2008 een nieuw programma bedacht: 'Rechtsstaat en democratie'. In dit programma staan de afwezigheid van de rechtsstaat en de democratie tussen 1940 en 1945 en actuele vraagstukken rondom de democratie en de rechtsstaat centraal. Dilemma's uit het verleden worden verbonden met het heden (Instituut voor Publiek en Politiek, 2008). Nu dit nieuwe programma een half schooljaar heeft gedraaid, is het interessant na te gaan welk effect dit heeft op de jongeren die deelnemen.

Burgerschap

Volgens Dekker (2005) voldoen veel leerlingen in het voortgezet onderwijs niet aan de criteria van *good enough democratic citizenship*. Om te onderzoeken welk effect het programma 'Rechtsstaat en democratie' van De Haagse Tribune heeft op jongeren, moet eerst nagegaan worden wat het begrip burgerschap (*citizenship*) precies inhoudt.

Veugelers (2003) stelt dat er in de huidige maatschappij steeds meer sprake is van individualisering. Om het individu toch te kunnen verbinden met de maatschappij is volgens hem democratisering nodig. Dit begrip duidt op een actieve participatie en betrokkenheid. Het heeft niet alleen betrekking op het politieke niveau, maar is gericht op alle situaties die in het dagelijks leven van mensen voorkomen. Het onderwijs is volgens Veugelers een goede plek om jongeren vaardigheden aan te leren die zij nodig hebben om aan het maatschappelijke leven deel te kunnen nemen. Op deze manier kan het onderwijs een bijdrage leveren aan democratisering. Om dit goed tot uiting te kunnen brengen, is het van belang dat leerkrachten zich bewust worden van de normen en waarden die zij hun leerlingen mee willen geven. De kennis die leerlingen opdoen tijdens hun schoolcarrière kan alleen leiden tot democratisch gedrag wanneer hun normen en waarden voldoende ontwikkeld zijn. Gedrag wordt immers gestuurd door waarden. De manier waarop leerkrachten aandacht

besteden aan normen en waarden moet volgens Veugelers gericht zijn op kritisch democratisch burgerschap, waarbij vooral zelfstandigheid en sociale betrokkenheid hoog in het vaandel staan. Ook Kahne en Westheimer (2003) stellen in hun onderzoek dat scholen teveel aandacht besteden aan individuele leerprestaties, terwijl zij veel meer zouden moeten letten op het voortbrengen van democratische burgers. Burgerschap houdt volgens hen niet alleen in dat leerlingen sociale karaktertrekken ontwikkelen, maar ook dat leerlingen leren samenwerken, in het openbaar leren spreken en voor hun mening uit durven komen. Verder moet het onderwijs volgens Kahne en Westheimer veel meer het belang van politiek aanstippen bij leerlingen.

Doel van het programma De Haagse Tribune

Het Instituut voor Publiek en Politiek heeft het doel van het programma De Haagse Tribune algemeen geformuleerd als ‘inzicht verschaffen in de geschiedenis van onze rechtsstaat en de werking van onze parlementaire democratie’. Dit lijkt vooral te duiden op het vergroten van de kennis van de leerlingen. Uit onderzoek is gebleken dat kennisoverdracht niet voldoende is om democratie te leren waarderen. Voor het aanleren van kennis en vaardigheden is het noodzakelijk dat leerlingen gemotiveerd zijn (De Winter, 2004; Yohalem & Martin, 2007). Jongeren hebben niet zozeer kennis over politiek nodig, maar vooral het gevoel dat zij invloed uit kunnen oefenen op de politiek. Vooral aan dat laatste ontbreekt het nog regelmatig (Aalberts, 2004; Zeijl et al., 2003). Doordat jongeren niet het idee hebben dat zij invloed uit kunnen oefenen op de politiek, zullen zij weinig gemotiveerd zijn te leren over de parlementaire democratie. Het is dan ook vooral noodzakelijk de houding van jongeren ten opzichte van politiek te veranderen.

De houding van jongeren ten opzichte van politiek

Het veranderen van iemands houding is niet eenvoudig en het blijkt in de praktijk vaak lastig te zijn om de attitudes van personen te beïnvloeden (Van der Hulst & Janssen, 2006). Uit onderzoek van De Heus en Smeulders (2008) komt naar voren dat de houding van jongeren ten opzichte van politiek voor een groot deel wordt bepaald door beeldvorming uit de media. Verder zeggen jongeren vaak dat ze hun houding ‘gewoon van zichzelf’ hebben. Beide aspecten zijn lastig te beïnvloeden. Hooghe, Reeskens, Kavadias en Claes (2007) hebben gekeken welke pedagogische aanpak het beste zou zijn om burgerschapsvorming te onderwijzen. Burgerschap wordt in dit artikel gedefinieerd als democratische betrokkenheid. Zij zijn tot de conclusie gekomen dat de manier waarop dit onderwezen wordt niet relevant is. Zij hebben geen bepaalde didactiek of methode gevonden die tot betere resultaten leidt. Hier zijn echter niet alle wetenschappers het over eens.

Het beïnvloeden van democratische betrokkenheid

Galston (2001) concludeert in zijn onderzoek dat er geen twijfel over kan bestaan dat burgerschapsvaardigheden beïnvloed worden door kennis van politiek. De kennis die opgedaan is in de tienerjaren zou zelfs het gehele volwassen leven nog blijven bestaan en deelname aan activiteiten op school heeft een positieve invloed op burgerschapsvaardigheden op latere leeftijd (Sherrod, 2003). Ook Kim, Parks en Beckerman (1996) stellen in hun onderzoek dat er wel degelijk verschillen bestaan tussen leermethoden om burgerschap te onderwijzen. Uit hun onderzoek blijkt dat actieve leermethoden effectiever zijn en actievere burgers voortbrengen. Beide onderzoeken refereren aan een programma dat effectief gebleken is in het bevorderen van burgerschapsvaardigheden. In het onderzoek van Galston (2001) gaat het om het Amerikaanse programma 'We the people... The citizen and the constitution'. Dit programma heeft als doel om de burgerschapsvaardigheden en –verantwoordelijkheden van scholieren te vergroten. De dag begint met een instructie over hoe de Amerikaanse democratie in elkaar zit en wordt afgesloten met het naspelen van een *congressional hearing*. In de studie van Kim, Parks en Beckerman (1996) wordt verwezen naar het programma 'Citizenship Education Clearing House', wat er op gericht is burgerschapsonderwijs te integreren in het Amerikaanse onderwijscurriculum. Het programma bestaat uit het oefenen van allerlei vaardigheden die betrekking hebben op de democratie, zoals deelname aan de verkiezingscampagnes.

Hoe een programma er uit zou moeten zien

Volgens Kim, Parks en Beckerman (1996) moet een programma, gericht op burgerschapsvorming, een drietal elementen bevatten, namelijk observatie, participatie en reflectie. Hierdoor worden leerlingen in staat gesteld hun mening te vormen over burgerschap en de rol die zij willen spelen in de democratische samenleving. Verder moet een programma gericht zijn op discussie en andere vormen van interactie en moet het een combinatie vormen van cognitieve en participatieve vaardigheden. Op deze manier kunnen leerlingen de informatie goed begrijpen en toepassen in de praktijk, zodat ze invloed uit kunnen oefenen op de politiek (Mann & Patrick, 2000). En doordat leerlingen het idee hebben dat zij invloed uit kunnen oefenen op de politiek, krijgen zij een positievere houding ten opzichte van de democratische rechtsstaat (Aalberts, 2004). Een programma met als doel het beïnvloeden van de houding van jongeren ten opzichte van politiek zal dan ook vooral moeten bestaan uit actieve elementen. Dit komt overeen met de visie van de Onderwijsraad, die stelt dat actieve participatie een voorwaarde is, wil burgerschapsvorming daadwerkelijk effect hebben op de identiteitsontwikkeling van leerlingen (Onderwijsraad, 2007). Ook uit onderzoek van Print (2007) is naar voren gekomen dat een actieve benadering binnen het onderwijs een positieve

invloed heeft op de kennis, waarden en participatie van jongeren ten opzichte van politiek. Verder kan een open, goedgeïnformeerde, betekenisvolle en kritieke discussie met een onpartijdige leraar significante resultaten teweeg brengen.

Uit onderzoek van De Heus en Smeulders (2008) is naar voren gekomen dat democratische vorming niet alleen in het onderwijs behandeld moet worden, maar dat het op meer plekken in het leven van jongeren ingebed moet worden. Ook Pawson en Klein Haarhuis (2005) stellen dat een programma niet een op zichzelf staand iets is, maar dat het een onderdeel is van complexe systemen van interventies. Deze moeten altijd beschouwd worden in relatie tot hun omgeving. De werking van een programma zal dan ook altijd bekeken moeten worden in de context. Naar aanleiding van deze onderzoeken kan geconcludeerd worden dat bovengenoemde elementen niet alleen in een korte interventie ingebed moeten worden, maar dat op alle plekken waar jongeren in aanraking komen met democratie aandacht besteed moet worden aan de context. Jongeren leren namelijk overal en voortdurend over democratie (Biesta, 2006).

De opbouw van het programma 'Rechtsstaat en democratie'

Het programma 'Rechtsstaat en democratie' van De Haagse Tribune bestaat uit een aantal onderdelen. De dag begint met het kijken van een dvd, die tussendoor gepauzeerd wordt om de begeleiders van de groepen de gelegenheid te geven vragen te stellen over de informatie die in de film naar voren is gekomen. Dit bevat het element observatie, zoals door Kim, Parks en Beckerman (1996) voorgeschreven is, gecombineerd met een interactieve manier van bespreken door de leerlingen vragen voor te leggen over wat zij gezien hebben.

Vervolgens worden de leerlingen meegenomen naar buiten, waar zij een rondleiding krijgen over het Binnenhof, een bezoek brengen aan de Tweede Kamer en een gesprek voeren met een Kamerlid. Tijdens deze onderdelen krijgen de leerlingen de gelegenheid tot discussiëren met het Kamerlid en kunnen zij de belangrijke plekken op en rond het Binnenhof goed observeren. Ook dit zijn belangrijke aspecten van goed burgerschapsonderwijs (Kim, Parks & Beckerman, 1996; Mann & Patrick, 2000; Print, 2007).

Daarna worden de leerlingen mee terug genomen naar het klaslokaal, waar zij discussies voeren met elkaar aan de hand van voorgelegde dilemma's en waar zij door middel van een rollenspel een rechtszaak naspelen. Dit zijn beide actieve manieren om de leerlingen na te laten denken over de rechtsstaat en de parlementaire democratie, wat een voorwaarde is voor een hoge effectiviteit (Onderwijsraad, 2007). Ook kunnen zij spelenderwijs zien hoe het is om te participeren in de rechtsstaat en democratie. Op deze manier zijn leerlingen beter in staat hun mening te vormen over

burgerparticipatie en de rol die zij willen spelen in de democratische samenleving (Kim, Parks & Beckerman, 1996).

De dag wordt afgesloten met een stemming en een bingo, waarin alle informatie die deze dag aan bod is gekomen, herhaald wordt. Door middel van herhaling en reflectie blijft de informatie langer hangen bij de leerlingen (Kim, Parks & Beckerman, 1996).

Verwachtingen over de effectiviteit van het programma

Alle elementen die in voorgaande onderzoeken belangrijk zijn gebleken, zijn verwerkt in het programma 'Rechtsstaat en democratie'. Zo bevat de dag zowel cognitieve als participatieve elementen (Mann & Patrick, 2000), bestaat er veel gelegenheid tot het discussiëren met zowel elkaar als de onpartijdige begeleider van die dag (Print, 2007) en is de dag opgebouwd uit observatie, participatie en reflectie (Kim, Parks & Beckerman, 1996). Ook worden er deze dag veel activiteiten met de leerlingen ondernomen (Onderwijsraad, 2007).

Het programma heeft veel overeenkomsten met effectief gebleken onderzoeken. Zo wordt er net als in het programma 'We the people... The citizen and the constitution' gebruik gemaakt van een rollenspel. Ook worden democratische vaardigheden geoefend, zoals het discussiëren met een Kamerlid of het uitbrengen van een stem, wat overeenkomt met het programma 'Citizenship Education Clearing House' (Galston, 2001; Kim, Parks & Beckerman, 1996).

Op basis van de geraadpleegde literatuur en eerder uitgevoerde onderzoeken kan verwacht worden dat het programma 'Rechtsstaat en democratie' van De Haagse Tribune een positief effect heeft op het verbeteren van kennis, houding en vaardigheden van leerlingen ten opzichte van rechtsstaat en democratie. Maar men moet wel in de gaten houden dat het programma slechts een onderdeel van een veel grotere interventie is, namelijk het volledige schoolcurriculum. Wellicht horen zelfs onderdelen buiten dit curriculum tot deze grotere interventie. Gebleken is dat een programma met democratische vorming als doel niet op zichzelf staat, maar altijd beschouwd moet worden in haar context (De Heus & Smeulders, 2008; Pawson & Klein Haarhuis, 2005). Het is dan ook de vraag of er wel effecten verwacht mogen worden van het programma, of dat deze alleen bekeken kunnen worden in samenhang met het volledige systeem van interventies.

Vraagstelling

In dit onderzoek wordt gekeken naar de effectiviteit van het programma 'Rechtsstaat en democratie' van De Haagse Tribune op burgerschapsvaardigheden. Daarbij zijn vooral de elementen kennis, houding en vaardigheden van belang. Deze elementen worden gezien als voorspellers van

betrokkenheid bij de democratie als staats- en samenlevingsvorm (Gemmeke, 1998; Yohalem & Martin, 2007). De vraag die centraal staat in dit onderzoek is de volgende:

‘Heeft het programma ‘Rechtsstaat en democratie’ van De Haagse Tribune effect op de kennis, houding en vaardigheden van jongeren op het gebied van rechtsstaat en democratie?’

Daarbij zullen de drie elementen apart bekeken worden, zodat over alle onderwerpen aparte conclusies getrokken kunnen worden.

In de afgelopen jaren is veel onderzoek gedaan naar de politieke attitudes van jongeren en hun kennisniveau op dit gebied. Al deze onderzoeken concluderen dat burgerschapsvorming beter ingebed moet worden in het onderwijscurriculum, omdat de betrokkenheid en het kennisniveau laag zijn (Nuus, 2003; Torney-Purta, Lehman, Oswald & Schulz, 2001; Van der Wal, 2004; Wittebrood, 1995). Er is echter beperkt onderzoek gedaan naar de effectiviteit van programma's die deze inbedding proberen te bereiken (Jager, 2008). Het is dan ook noodzakelijk hier in dit onderzoek eens naar te kijken.

Onderzoeksmethode

Het project De Haagse Tribune, dat wordt uitgevoerd door het Instituut voor Publiek en Politiek, heeft als doel de betrokkenheid van scholieren bij democratie te vergroten. De betrokkenheid bij democratie als staats- en samenlevingsvorm kan gemeten worden door middel van drie factoren, te weten ‘Kennis en inzicht’, ‘Vaardigheden’ en ‘Basiswaarden en houdingen’. Dit zijn de drie gebieden binnen het onderwerp democratie, waarvoor de Stichting Leerplanontwikkeling Nederland leerinhouden heeft vastgesteld (SLO, 2008).

Onderzoeksgroep

Aan dit onderzoek namen in totaal 126 leerlingen deel. Deze leerlingen zijn afkomstig uit acht klassen van vijf verschillende scholen, verspreid door heel Nederland. Het betreft 14 leerlingen uit MBO-3, 18 leerlingen uit HAVO-4, 84 leerlingen uit VWO-5 en 10 leerlingen uit VWO-6. De gemiddelde leeftijd van deze leerlingen is 16 jaar.

De scholen die meegewerkt hebben aan dit onderzoek zijn uitgezocht op basis van deelname; er was geen gelegenheid tot het gebruiken van een aselechte steekproef. Alle scholen die in de week van 2 t/m 6 maart 2009 deel hebben genomen aan het programma ‘Rechtsstaat en democratie’ van De Haagse Tribune hebben meegewerkt aan het onderzoek.

Procedure

Voor dit onderzoek is gebruik gemaakt van drie meetmomenten. Het eerste vond plaats aan het begin van de dag waarop de klas het programma van De Haagse Tribune kwam volgen. Het tweede meetmoment was direct na afloop van het programma. Deze beide meetmomenten vonden plaats in het klaslokaal van De Haagse Tribune. Het laatste moment was een maand nadat de klas een bezoek aan Den Haag bracht en vond plaats bij de leerlingen op school.

Tijdens de meetmomenten hebben de leerlingen een vragenlijst ingevuld waarmee met behulp van stellingen en vragen hun kennis, houding en vaardigheden met betrekking tot de rechtsstaat en de democratie gemeten zijn. Op elk moment werd gebruik gemaakt van dezelfde vragenlijst, zodat de vragen na afloop van de dataverzameling goed met elkaar vergeleken konden worden. De dataverzameling heeft plaatsgevonden tussen 3 maart en 2 april 2009.

Alle vragenlijsten zijn in het bijzijn van de onderzoeker ingevuld, om de invulprocedure in elke klas zo gelijk mogelijk te laten verlopen. Het invullen van de vragenlijst kostte de leerlingen gemiddeld een kwartier. Alle gegevens zijn anoniem verwerkt.

Instrument

Voor de analyses is een schriftelijke, gestructureerde vragenlijst gebruikt. De vragenlijst is samengesteld uit een combinatie van twee bestaande vragenlijsten en enkele nieuwe vragen. Een overzicht van de gestelde vragen is te vinden in bijlage 1.

De stellingen 1 t/m 8 en 16 t/m 21 komen uit het meetinstrument Burgerschap (Ten Dam, Geijssel, Ledoux & Reumerman, 2008). Het betreft hier de schalen 'Attitude' en 'Vaardigheid' behorende bij de taak 'Democratisch Handelen'. De stellingen 9 t/m 15 en 22 t/m 26 komen uit het onderzoek Jonge burgers en democratie (Binnema, Adriaansen & Verhue, 2007). Het betreft hier een selectie uit de vragen met betrekking tot 'Houding' en 'Gedrag' op het gebied van democratie. De vragen 27 t/m 50 zijn kennisvragen en komen gedeeltelijk uit het onderzoek Jonge burgers en democratie (Binnema, Adriaansen & Verhue, 2007). Het overige gedeelte is door de onderzoeker zelf toegevoegd op basis van eerder genoemde studies naar politieke attitudes, kennis en vaardigheden. Ten slotte is een aantal vragen toegevoegd over de persoonlijke gegevens van de leerlingen en de maatschappelijke activiteiten die zij in het dagelijks leven beoefenen.

De schalen uit het meetinstrument Burgerschap (Ten Dam, Geijssel, Ledoux & Reumerman, 2008) zijn door de bedenkers uitvoerig getest op betrouwbaarheid en validiteit en na aanpassingen uiteindelijk goed bevonden op deze factoren¹. Deze vragen zijn dus als gehele schaal meegenomen

¹ Uit persoonlijk contact met de bedenkers van het meetinstrument is gebleken dat de schalen voldoende getest zijn op betrouwbaarheid. Het artikel waarin dit bevestigd wordt is echter nog niet gepubliceerd en wordt in 2009 verwacht.

in het onderzoek en ook als zodanig behandeld bij de verwerking ervan. De overige vragen zijn als losse stellingen beoordeeld, omdat de waarde van Cronbach's alpha (een maat voor homogeniteit) te laag was om homogeniteit tussen de vragen te veronderstellen (Baarda, De Goede & Van Dijkum, 2003).

De vragen die in de afgenomen enquête gebruikt zijn, hebben betrekking op de eisen die door de Stichting Leerplanontwikkeling Nederland (2008) opgesteld zijn. Dit zijn eisen die gelden voor het leergebied democratie. Het gaat hier dus om kennis, vaardigheden en houdingen die scholieren aan het einde van hun schoolcarrière moeten bezitten. Het is niet realistisch te verwachten dat het programma 'Rechtsstaat en democratie' van De Haagse Tribune de leerlingen al deze onderdelen in een dag bij kan brengen. Toch zijn de vragen wel voorgelegd aan de leerlingen, om zo heel specifiek te kunnen meten op welke gebieden het programma wel succes heeft en aan welke onderdelen meer aandacht besteed zou kunnen worden. Niet alle stellingen en vragen die in de enquête gebruikt zijn komen daadwerkelijk aan de orde tijdens het programma 'Rechtsstaat en democratie'. Vooral de vragen op kennisgebied hoeven niet allemaal aan bod te komen tijdens het programma; dit hangt mede af van de vragen die leerlingen zelf stellen aan de begeleider.

Verwerking

De resultaten van de vragenlijsten zijn verwerkt met behulp van de Mann-Whitney U-toets. Hiermee kan gemeten worden of de resultaten van twee of meer metingen significant van elkaar verschillen. Bij deze toets krijgen alle respondenten op basis van hun score een rangscore toegekend. Vervolgens worden deze rangscores voor de verschillende metingen bij elkaar opgeteld en met elkaar vergeleken. Op deze manier kan bepaald worden of de scores van de groepen op de verschillende meetmomenten van elkaar verschillen (Baarda, De Goede & Van Dijkum, 2007).

Resultaten

In de eerste week van maart 2009 zijn bij 126 middelbare scholieren vragenlijsten afgenomen met in totaal 58 vragen en stellingen op het gebied van de rechtsstaat en de democratie. Deze vragen zijn onder te verdelen in de gebieden attitude, vaardigheden en kennis. De ondervraagde scholieren zijn leerlingen uit de klassen die in die week het programma 'Rechtsstaat en democratie' van De Haagse Tribune bezochten.

Op de dagen dat de 126 scholieren naar Den Haag kwamen, vulden zij voorafgaand aan het programma een vragenlijst in voor de voormeting. Na afloop van het programma vulden 124 van hen dezelfde lijst nogmaals in; dit zal verder de directe nameting genoemd worden. Een maand

later, in de eerste week van april, hebben 85 leerlingen nog een keer dezelfde vragenlijst ingevuld; dit zal verder de late nameting genoemd worden.

De schalen 'Attitude' en 'Vaardigheden'

De schaal 'Attitude' stamt uit het meetinstrument Burgerschap (Ten Dam, Geijssel, Ledoux & Reuerman, 2008). Deze schaal bestaat uit de volgende stellingen:

- Mensen moeten goed naar elkaar luisteren, ook al verschillen ze van mening.
- Als iemand in de klas het ergens mee oneens is, moet hij/zij de kans krijgen om dat uit te leggen.
- In een discussie moet iedereen de kans krijgen om iets te zeggen.
- Ik denk zeer goed na over elke mening van een ander.
- Ik laat altijd een ander uitpraten.
- Ik wil graag met anderen praten over wat er in de wereld gebeurt.
- Als we in de klas praten over een onderwerp uit het nieuws, wil ik daar ook wel iets over zeggen.
- Ik vind het belangrijk dat kinderen en jongeren zich inzetten voor een rechtvaardige wereld.

Ook de schaal 'Vaardigheden' stamt uit het meetinstrument Burgerschap (Ten Dam, Geijssel, Ledoux & Reuerman, 2008). Voor deze schaal moesten de leerlingen aangeven hoe goed ze zijn in de volgende stellingen:

- In een discussie duidelijk maken wat je vindt.
- Vasthouden aan je eigen mening, als je echt gelijk hebt.
- Anderen uit laten spreken.
- Opkomen voor je opvatting.
- Luisteren naar de redenen waarom anderen iets anders kiezen.
- Snappen hoe een ander denkt.

Eerst werden de resultaten van de voormeting vergeleken met die van de directe nameting, om te zien of er een direct effect van het programma waargenomen kon worden.

Op de totale schaalscore 'Attitude' waren geen veranderingen tussen beide metingen.

Ook de losse stellingen van deze schaal zijn met elkaar vergeleken. Hier werd op de stelling 'Ik denk zeer goed na over elke mening van een ander' een positief verschil gevonden. Dit betekent dat de leerlingen het direct na afloop van de dag meer eens waren met deze stelling (gemiddelde rangscore 116) dan aan het begin van de dag (gemiddelde rangscore 130). Het verschil is gematigd significant ($U = 6641$; $p = 0.070$). De overige stellingen lieten geen significante verschillen zien.

Vervolgens werden de resultaten van de voormeting vergeleken met die van de late nameting, om te zien of er iets van de dag zou zijn blijven hangen.

Op de totale schaalscore 'Attitude' waren ook nu geen veranderingen te zien tussen beide meetmomenten. Ook het verschil op de stelling 'Ik denk zeer goed na over elke mening van een ander' bleek verdwenen te zijn. De significanties van alle losse stellingen op zowel de directe nameting als de late nameting zijn te vinden in tabel 1 in bijlage 2.

Op de totale schaalscore 'Vaardigheden' werden tussen de voormeting en de directe nameting geen verschillen gevonden.

Ook hier zijn de losse stellingen met elkaar vergeleken, waarbij de vaardigheid 'Anderen uit laten spreken' een positief verschil liet zien. Dit betekent dat de leerlingen na afloop van de dag het idee hadden dat ze hier beter in waren geworden (gemiddelde rangscore 117) dan aan het begin van de dag (gemiddelde rangscore 131). Het verschil is gematigd significant ($U = 6813,5; p = 0.082$). De overige stellingen lieten geen significante verschillen zien.

Er bleek wel een positief verschil te zijn op de schaalscore 'Vaardigheden' tussen de voormeting en de late nameting. Dit houdt in dat de democratische vaardigheden van de leerlingen naar eigen zeggen na een maand veel beter waren (gemiddelde rangscore 108) dan hun vaardigheden aan het begin van het onderzoek (gemiddelde rangscore 90). Dit verschil is significant ($U = 4011; p = 0.030$).

Ook de losse stellingen van deze schaal zijn met elkaar vergeleken, waarbij twee stellingen een positief verschil lieten zien. Het gaat hierbij om de vaardigheden 'Opkomen voor je eigen opvatting' en 'Snappen hoe een ander denkt'. Dit houdt in dat de leerlingen na een maand dachten beter in staat te zijn op te komen voor hun eigen opvatting (gemiddelde rangscore 98) dan een maand daarvoor (gemiddelde rangscore 111). Dit verschil is gematigd significant ($U = 4647,5; p = 0.089$). Ook betekent dit dat zij na een maand beter zeggen te snappen hoe een ander denkt (gemiddelde rangscore 95) dan een maand daarvoor (gemiddelde rangscore 113). Dit verschil is significant ($U = 4429,5; p = 0,021$). De overige stellingen lieten geen significante verschillen zien. De significanties van alle losse stellingen op zowel de directe nameting als de late nameting zijn te vinden in tabel 2 in bijlage 2.

De stellingen over 'Houding' en 'Gedrag'

De stellingen over 'Houding' zijn geselecteerd uit het onderzoek Jonge burgers en democratie (Binnema, Adriaansen & Verhue, 2007). Het gaat om de volgende stellingen:

- Iedereen mag voor zijn mening uitkomen, ook al kunnen anderen zich daardoor gekwetst voelen.

- Politieke partijen zijn alleen geïnteresseerd in mijn stem, niet in mijn mening.
- In een democratie moet je accepteren dat andere mensen een andere mening hebben dan jijzelf.
- Als iemand gediscrimineerd wordt, neem ik het voor hem/haar op.
- Ik heb veel aandacht voor de landelijke politiek in het nieuws.
- Een rechter kun je in zijn werk vertrouwen.
- Als politici iets beloven, dan maken ze dat ook waar.

Ook de stellingen die horen bij 'Gedrag' komen uit het onderzoek Jonge burgers en democratie (Binnema, Adriaansen & Verhue, 2007). Deze luiden als volgt:

- Ik hoef mijn gedrag niet aan te passen aan wat andere mensen vinden.
- Ik vind dat ruzies nooit mogen eindigen met vechten.
- Als ik met iemand van mening verschil, doe ik wel altijd mijn best hem/haar te begrijpen.
- Als ik het NOS Journaal kijk, geloof ik alles wat de verslaggevers zeggen.
- De betrouwbaarheid van Nederlandse nieuwszenders is even groot als die van buitenlandse zenders.

Eerst werden de resultaten van de voormeting vergeleken met die van de directe nameting, om te zien of er een direct effect van het programma waargenomen kon worden.

De stellingen die horen bij 'Houding' konden in verband met een te lage homogeniteit niet samengevoegd worden tot een schaal. Er is dan ook geen uitspraak mogelijk over het algemene resultaat op dit gebied. Wel kunnen de losse stellingen bekeken worden. Hierbij valt op dat er bij de directe nameting een aantal veranderingen zijn ten opzichte van de voormeting. Het gaat hierbij om de stellingen 'Ik heb veel aandacht voor de landelijke politiek in het nieuws' en 'Als politici iets beloven, dan maken ze dat ook waar'. Het bleek dat de leerlingen na afloop van het programma veel meer aandacht voor landelijke politiek hadden (gemiddelde rangscore 114) dan aan het begin van de dag (gemiddelde rangscore 132). Dit verschil is significant ($U = 6431,5$; $p = 0,042$). Ook hadden de scholieren na afloop van het programma veel meer vertrouwen in politici (gemiddelde rangscore 110) ten opzichte van het begin van de dag (gemiddelde rangscore 134). Dit verschil is sterk significant ($U = 5908$; $p = 0,002$). De overige stellingen lieten geen significante verschillen zien. Vervolgens werden de resultaten van de voormeting vergeleken met die van de late nameting, om te zien of er iets van de dag zou zijn blijven hangen.

De eerder gevonden verschillen bleken nu weer verdwenen te zijn; er werden geen significante verschillen gevonden tussen de voormeting en de late nameting. De significanties van alle stellingen op zowel de directe nameting als de late nameting zijn te vinden in tabel 3 in bijlage 2.

Ook de stellingen die horen bij 'Gedrag' zijn met elkaar vergeleken. Hier kwamen geen positieve resultaten naar voren.

Tussen de voormeting en de directe nameting werden geen significante verschillen gevonden.

Tussen de voormeting en de late nameting werd op de stelling 'Ik vind dat ruzies nooit mogen eindigen met vechten' een negatief verschil gevonden. Dit houdt in dat leerlingen een maand na het programma van mening waren dat ruzies vaker met vechten zouden mogen eindigen (gemiddelde rangscore 114) dan aan het begin van het onderzoek (gemiddelde rangscore 100). Dit verschil is gematigd significant ($U = 4628$; $p = 0.085$). Op de overige stellingen werden geen significante verschillen gevonden. De significanties van alle stellingen op zowel de directe nameting als de late nameting zijn te vinden in tabel 4 in bijlage 2.

Feiten kunnen onderscheiden van meningen

Een belangrijke vaardigheid op het gebied van de rechtsstaat en de democratie is het onderscheid kunnen maken tussen feiten en meningen. Om te testen of het programma 'Rechtsstaat en democratie' enige invloed heeft op dit vermogen van scholieren, zijn hen vier stellingen voorgelegd. Zij moesten vervolgens aangeven of het hier ging om een feit of een mening. De volgende vier stellingen zijn gebruikt:

- Er is teveel werkloosheid.
- Jan Peter Balkenende is een groot leider.
- De werkloosheid is in de afgelopen vijf jaar gedaald.
- Wouter Bos heeft goed gehandeld toen de economische crisis uitbrak.

Er bleek geen verschil te zijn tussen de scores van de leerlingen op de verschillende momenten.

Vooraf bij de eerste stelling werd een opvallend resultaat gevonden: op de voormeting waren slechts 58 van de 126 leerlingen in staat deze vraag goed te beantwoorden. Dit is in de loop der tijd niet significant verbeterd.

Op de tweede stelling wisten bij de voormeting 122 van de 126 het goede antwoord te geven, op de derde stelling waren dit 119 van de 126 leerlingen en op de laatste stelling gaven 120 van de 126 leerlingen direct het goede antwoord. Er was dan ook weinig verbetering mogelijk op deze stellingen. De significanties van alle stellingen op zowel de directe nameting als de late nameting zijn te vinden in tabel 5 in bijlage 2.

Kennisvragen

Om te meten hoeveel leerlingen aan kennis opdoen tijdens het programma ‘Rechtsstaat en democratie’ zijn hen 20 vragen voorgelegd. Deze vragen hadden zowel betrekking op de werking van de democratie als op de werking van ons rechtssysteem. De vragen zijn een combinatie van verschillende vragenlijsten, waaronder de vragen uit het onderzoek Jonge burgers en democratie (Binnema, Adriaansen & Verhue, 2007). De volgende vragen zijn de leerlingen gesteld:

1. Mag je stemmen bij de Tweede Kamerverkiezingen als je per jaar minder dan €5000,- betaalt?
2. Mag je stemmen bij de Tweede Kamerverkiezingen als je niet de Nederlandse nationaliteit hebt?
3. Kiezen burgers de politici om hen te vertegenwoordigen in de Tweede Kamer?
4. Kunnen burgers die een andere regering willen dit via een referendum afdwingen?
5. Wat is een oppositiepartij?
6. Hoe wordt in de Tweede Kamer besloten of een nieuwe wet wel of niet wordt ingevoerd?
7. Wat is de belangrijkste reden dat we in Nederland naast de regering ook een Tweede Kamer en rechters hebben?
8. Wat betekent het als er in een land sprake is van een scheiding tussen kerk en staat?
9. Wat houdt recht op gelijke behandeling in?
10. Wanneer werd het kiesrecht voor vrouwen ingevoerd?
11. Worden de leden van het Europees Parlement door de inwoners van de Europese Unie gekozen?
12. Welke landen mogen lid worden van de Europese Unie?
13. Wat staat niet in de Grondwet?
14. Wat is de hoogste straf die een rechter in Nederland uit kan delen?
15. Hoeveel mensen zitten er in Nederland bij een rechtszaak in de jury?
16. Wat doet een griffier?
17. Wat is de hoogste wet in het Koninkrijk der Nederlanden?
18. Hoeveel leden heeft de Tweede Kamer?
19. Is er wel eens een vrouwelijke minister-president geweest in Nederland?
20. Wie is op dit moment de minister-president van Nederland?

Vraag 1 t/m 5

Op vraag 1 en 2 zijn geen significante verschillen gevonden. Dit komt doordat de meeste leerlingen (respectievelijk 122 en 115 van de 126) deze vraag al aan het begin van de dag juist kon beantwoorden.

Op vraag 3 werd wel een positief verschil gevonden. Aan het begin van de dag wisten 102 leerlingen deze vraag goed te beantwoorden, bij de directe nameting waren dit er 112. Dit is een significante verbetering ($p = 0.048$). Bij de late nameting was deze verbetering weer verdwenen. Op vraag 4 werden geen significante resultaten gevonden. Hier wisten bij de voormeting 74 van de 126 leerlingen het juiste antwoord te geven en dit veranderde niet gedurende de tijd. Vraag 5 leverde in eerste instantie 62 goede antwoorden op en 64 foute. Na afloop van de dag was hier geen verbetering in gekomen. Opvallend is dat na een maand wel meer leerlingen het juiste antwoord wisten te geven, namelijk 53 goede tegenover 26 foute. Dit verschil is sterk significant ($p = 0.009$).

Vraag 6 t/m 10

Ook vraag 6 leverde na afloop van de dag geen verbeteringen op. Na een maand wisten wel meer leerlingen het goede antwoord te geven. Bij de voormeting wisten 108 van de 126 leerlingen het antwoord, bij de late nameting was dit omhoog gegaan naar 75 van de 85. Dit verschil is significant ($p = 0.029$).

Bij vraag 7 werd na afloop van de dag een negatief resultaat gevonden. Waar bij de voormeting nog 112 leerlingen het goede antwoord wisten te geven, waren dit er later nog maar 98. Dit is een gematigd significant verschil ($p = 0.055$). Na een maand was het percentage goede antwoorden op deze vraag weer terug op het oude niveau.

Op vraag 8 en 9 zijn geen significante verschillen gevonden. Dit komt doordat de meeste leerlingen (respectievelijk 111 en 105) deze vraag al op de voormeting juist wisten te beantwoorden.

Ook op vraag 10 werden geen verbeteringen gevonden. Hier wist echter lang niet iedereen het goede antwoord, namelijk op de voormeting 78 van de 126 leerlingen.

Vraag 11 t/m 15

Op vraag 11 wisten op de voormeting slechts 51 van de 126 leerlingen het goede antwoord. Dit veranderde niet door het volgen van het programma.

Op vraag 12 wisten de meeste leerlingen al vooraf het juiste antwoord te geven, er zijn dan ook geen verbeteringen gevonden.

Bij vraag 13 wisten slechts 70 van de 126 aan het begin van de dag het juiste antwoord te geven. Na afloop was hier geen verbetering in opgetreden en ook na een maand waren er procentueel niet meer goede antwoorden.

Vraag 14 wisten de meeste leerlingen al voorafgaand aan het programma goed te beantwoorden, er zijn dan ook geen verbeteringen gevonden.

Op vraag 15 gaven in eerste instantie 87 leerlingen het goede antwoord en 37 het verkeerde. Na afloop van de dag was dit omhoog gegaan naar 94 goede antwoorden en 24 foute. Deze verbetering is gematigd significant ($p = 0,060$). Ook na een maand bleven er gematigd significant meer goede antwoorden gegeven worden dan bij de voormeting ($p = 0,087$).

Vraag 16 t/m 20

Vraag 16 werd door bijna iedereen direct goed beantwoord en leverde daarom geen verbetering op. Vraag 17 is een discutabele vraag. Er wordt namelijk gevraagd naar het Koninkrijk der Nederlanden, waar veel leerlingen gewoon Nederland hebben gelezen. Wanneer de antwoorden beoordeeld worden met als uitgangspunt het Koninkrijk der Nederlanden, weet in eerste instantie niemand het juiste antwoord. Bij de directe nameting weten wel vier leerlingen het goede antwoord te geven. Dit is een gematigd significante verbetering ($p = 0,055$). Na een maand is deze verbetering weer verdwenen. Wanneer de antwoorden beoordeeld worden met als uitgangspunt Nederland, weten bij de voormeting 83 leerlingen het goede antwoord te geven. Dit veranderde niet in de loop der tijd.

Vraag 18 werd bij de voormeting goed beantwoord door 106 leerlingen en fout door 18 leerlingen. Bij de directe nameting was dit omhoog gegaan naar 109 goede antwoorden en 9 foute antwoorden. Dit is een gematigd significante verbetering ($p = 0,066$). Na een maand bleken procentueel gezien nog meer leerlingen het juiste antwoord te weten. Dit verschil was significant ($p = 0,011$).

Op vraag 19 werd bij de voormeting door 116 leerlingen het goede antwoord gegeven. Na afloop van de dag waren dit er nog maar 97. Dit is sterk significant minder ($p = 0,003$). Ook na een maand werden nog steeds minder goede antwoorden gegeven dan bij de voormeting. Ook dit verschil is significant ($p = 0,023$).

Vraag 20 leverde in eerste instantie 120 goede antwoorden op. Op de directe nameting was dit gezakt tot 109 goede antwoorden. Dit is een gematigd significante achteruitgang ($p = 0,059$). Na een maand waren de antwoorden weer hetzelfde als op de voormeting.

De significanties van alle kennisvragen op zowel de directe nameting als de late nameting zijn te vinden in tabel 6 in bijlage 2.

Maatschappelijke activiteiten van leerlingen

Om te meten of de leerlingen zich actiever in het maatschappelijk leven zouden begeven na het volgen van het programma 'Rechtsstaat en democratie', is hen gevraagd aan te geven of en hoe vaak zij bepaalde activiteiten ondernemen. Het gaat hierbij om de volgende activiteiten:

- Hoe vaak lees je krantenartikelen over wat er gebeurt in Nederland?
- Hoe vaak lees je krantenartikelen over wat er gebeurt in andere landen?
- Hoe vaak kijk je naar het nieuws en actualiteitenprogramma's op de televisie?
- Hoe vaak luister je naar het nieuws en actualiteitenprogramma's op de radio?
- Ik doe mee met scouting/padvinderij.
- Ik doe mee met een (multi-)culturele organisatie.
- Ik ben lid van een hulp- of mensenrechtenorganisatie.
- Ik ben lid van een milieuorganisatie.
- Ik ben lid van (de jongerenafdeling van) een politieke partij.
- Ik ben actief binnen een religieuze gemeenschap.
- Ik doe vrijwilligerswerk voor goede doelen.
- Ik help mee bij een vereniging waar ik lid van ben.
- Ik zit in de leerlingenraad.
- Ik werk mee aan de schoolkrant of schoolradio.
- Ik ben klassenvertegenwoordiger.
- Ik ben conflictbemiddelaar.
- Samen met anderen organiseer ik dit jaar een activiteit voor de school.

Slechts op twee activiteiten werd een significant verschil gevonden, namelijk op 'Ik help mee bij een vereniging waar ik lid van ben' en 'Samen met anderen organiseer ik dit jaar een activiteit voor de school'.

Meer leerlingen geven aan mee te helpen bij de vereniging waar zij lid van zijn, dit verschil is significant ($p = 0,014$). Daar tegenover staat dat minder leerlingen aangeven samen met anderen een activiteit voor de school te organiseren, dit verschil is gematigd significant ($p = 0,073$). Op de overige stellingen werden geen significante resultaten gevonden. De significanties van alle stellingen op zowel de directe nameting als de late nameting zijn te vinden in tabel 7 in bijlage 2.

Conclusie

De attitude van leerlingen is volgens eigen zeggen vrijwel niet veranderd. Alleen op de stelling 'Ik denk zeer goed na over elke mening van een ander' bleek na afloop van het programma een kleine verbetering te zijn, maar deze was na een maand weer verdwenen. Het programma 'Rechtsstaat en democratie' heeft dus geen effect op de attitude van leerlingen ten opzichte van democratie.

De vaardigheden van de leerlingen zijn volgens henzelf wel verbeterd. Direct na afloop van de dag vonden leerlingen nog niet dat hun vaardigheden verbeterd waren, met uitzondering van 'Anderen

uit laten spreken'. Na een maand bleken de leerlingen echter wel te vinden dat hun vaardigheden sterk verbeterd waren, waarbij 'Opkomen voor je eigen opvatting' en 'Snappen hoe een ander denkt' er bovenuit staken. Het programma 'Rechtsstaat en democratie' heeft dus wel een belangrijke invloed op de democratische vaardigheden van leerlingen.

Direct na afloop van het programma hebben leerlingen meer aandacht voor landelijke politiek en hebben zij meer vertrouwen in de beloftes van politici. Na een maand zijn deze verschillen echter weer volledig verdwenen. Het programma 'Rechtsstaat en democratie' heeft dus wel een positief effect op de houding van scholieren ten opzichte van politiek, maar er moet meer aandacht besteed worden aan het vasthouden van deze verbeteringen. Op de stellingen die betrekking hebben op de rechtsstaat worden geen verschillen gevonden.

Het gedrag van leerlingen is vrijwel gelijk gebleven, alleen waren leerlingen een maand na het programma iets vaker van mening dat ruzies met vechten zouden mogen eindigen dan zij in eerste instantie waren. Dit is geen logische verandering, aangezien er in het programma juist veel aandacht besteed wordt aan het bedenken van democratische oplossingen. Het programma 'Rechtsstaat en democratie' heeft dus bijna geen invloed op het gedrag van de leerlingen zoals zij dat zelf gerapporteerd hebben.

De schalen 'Attitude' en 'Vaardigheden' zouden inhoudelijk redelijk overeen moeten komen met de stellingen op het gebied van 'Houding' en 'Gedrag'. Het is dus opmerkelijk dat er op de schaal Attitude geen verschillen gevonden worden, terwijl er juist wel meer aandacht voor landelijke politiek en meer vertrouwen in politici gemeten wordt. Blijkbaar zijn leerlingen enigszins tegenstrijdig in hun houding ten opzichte van democratie.

Op de schaal 'Vaardigheden' wordt na een maand een significante verbetering gevonden, terwijl de stellingen met betrekking tot gedrag dit niet laten zien. Dit zou er op kunnen wijzen dat leerlingen vinden dat ze wel beter zijn geworden in zaken die met democratie te maken hebben, maar dat zij dit na een maand nog niet volledig tot uiting kunnen brengen. Wellicht zou een meting op langere termijn hier meer uitsluitsel over kunnen geven.

De leerlingen blijken redelijk goed te zijn in het onderscheiden van feiten en meningen. Doordat zij op drie van de vier stellingen al zeer goed scoorden, werd hier geen verbetering gevonden. Op de stelling 'Er is teveel werkloosheid' wist minder dan de helft de eerste keer het goede antwoord te geven en dit veranderde niet nadat zij het programma hadden gevolgd. Het programma 'Rechtsstaat en democratie' heeft dus weinig invloed op de vaardigheid van leerlingen om feiten van meningen

te onderscheiden. De aandacht hiervoor hoeft ook niet erg groot te zijn, omdat de leerlingen over het algemeen al in staat blijken te zijn om dit goed te doen.

Op ruim de helft van de kennisvragen was geen vooruitgang te vinden. Dit was in sommige gevallen omdat de leerlingen de antwoorden al wisten, maar in een aantal gevallen is niet duidelijk waarom er geen vooruitgang gevonden is.

Slechts vijf vragen leverden een daadwerkelijke verbetering op, waarvan er vier ook na een maand overeind bleven. Dit valt waarschijnlijk te verklaren door het feit dat in deze periode veel van de geleerde stof herhaald is voor het afnemen van toetsen. Het is dus aan te raden in de periode na het volgen van het programma 'Rechtsstaat en democratie' de behandelde onderwerpen te blijven herhalen.

Op twee vragen werd een significante achteruitgang gevonden. Beide vragen waren waarschijnlijk te gemakkelijk om door de leerlingen serieus genomen te worden. Het lijkt niet logisch te zijn dat de leerlingen aan het einde van de dag daadwerkelijk dachten dat Ahmed Aboutaleb de minister-president van Nederland is. Het is mogelijk dat de leerlingen aan het einde van de vragenlijst geen zin meer hadden en daarom geen serieus antwoord meer gegeven hebben.

Meer leerlingen geven aan mee te helpen bij de vereniging waar zij lid van zijn. Dit lijkt te duiden op een actievare instelling in het maatschappelijk leven.

Minder leerlingen geven echter aan dat zij dit jaar een activiteit voor de school organiseren. Dit is een vreemde uitkomst, aangezien de late nameting plaatsvond in hetzelfde schooljaar en er dus feitelijk geen achteruitgang mogelijk is. Ondanks het significante verschil lijkt dit toch op toeval gebaseerd te zijn.

Het programma 'Rechtsstaat en democratie' lijkt op weinig vlakken invloed te hebben op de activiteiten die leerlingen ondernemen. Dit zou kunnen komen doordat er slechts een maand tussen de voormeting en de late nameting hebben gezeten. Dit is een te korte periode om actiever in de maatschappij te worden. Dit komt zeker overeen met de uitkomst dat leerlingen op hun eigen vereniging wel actiever geworden zijn, omdat de stap hiertoe veel kleiner is. Om de werkelijke invloed van het programma op dit gebied te meten zou later onderzoek wenselijk zijn.

Discussie

Op basis van geraadpleegde literatuur werd verwacht dat het programma 'Rechtsstaat en democratie' een positief effect zou hebben op de kennis, houding en vaardigheden van jongeren ten opzichte van de rechtsstaat en de democratie. Het zou alle elementen bevatten die een interventie op

dit gebied effectief maken (Galston, 2001; Kim, Parks & Beckerman, 1996; Mann & Patrick, 2000; Print, 2007). Gebleken is dat de effecten minder groot zijn dan verwacht. Dit kan onder andere verklaard worden met behulp van het onderzoek van Pawson en Klein Haarhuis (2005), waarin zij stellen dat een programma niet een op zichzelf staand iets is, maar dat het een onderdeel is van complexe systemen van interventies. Er kunnen van een programma dat slechts een dag in beslag neemt dan ook geen grote effecten verwacht worden.

Zo werd er geen effect gevonden op de schaal 'Attitude', terwijl het volgens onderzoek van belang is juist dit element te beïnvloeden, omdat jongeren gemotiveerd moeten zijn voordat zij kennis en vaardigheden kunnen leren (Aalberts, 2004; De Winter, 2004). Op de directe nameting bleek dat het vertrouwen in politici en de aandacht voor landelijke politiek sterk vergroot was. Na een maand waren beide factoren echter weer terug op het oude niveau. Wellicht kan deze verbetering vastgehouden worden door meer aandacht te besteden aan lesmateriaal dat na afloop van het programma door docenten gebruikt kan worden. Uit onderzoek blijkt dat dit wel essentiële factoren zijn, omdat jongeren eerst het gevoel moeten hebben dat zij invloed uit kunnen oefenen op de politiek voordat zij gemotiveerd zijn om kennis en vaardigheden te leren (Aalberts, 2004).

De vaardigheden van leerlingen blijken sterk verbeterd te zijn; een effect dat ook na een maand nog zichtbaar is. Uit onderzoek kwam naar voren dat een effect op kennis en vaardigheden alleen gevonden zou worden wanneer de houding van de leerlingen verbeterd was (Aalberts, 2004). Dit blijkt echter niet nodig te zijn, want ondanks een beperkt effect op de houding van de leerlingen verbeterden hun vaardigheden wel sterk. Dit effect werd wel verwacht, omdat er in het programma veel aandacht besteed wordt aan actieve participatie en het oefenen van democratische vaardigheden (Kim, Parks & Beckerman, 1996; Print, 2007).

Op de kennisvragen werden weinig verbeteringen gevonden. Dit kan grotendeels verklaard worden door het feit dat de leerlingen voorafgaand aan het programma al over veel van de gevraagde kennis beschikten, waardoor weinig verbetering mogelijk was. Een betere samenstelling van de kennisvragen zal wellicht betere resultaten opleveren. Wel zijn de weinige verbeteringen die bij de directe nameting gevonden werden ook na een maand blijven bestaan. Dit komt overeen met de verwachting dat het programma een positief effect heeft op het kennisniveau van de leerlingen. Dit werd verwacht doordat het programma een combinatie van observatie, participatie en reflectie vormt, wat ervoor zorgt dat informatie beter blijft hangen bij leerlingen (Kim, Parks & Beckerman, 1996).

Uit dit onderzoek is naar voren gekomen dat het programma het gewenste effect heeft op de vaardigheden van jongeren. Over de kennis die zij opdoen tijdens de dag bestaat niet voldoende zekerheid om conclusies te kunnen trekken. Het programma heeft echter niet het gewenste effect op de houding van jongeren. Uit eerdere onderzoeken kwam al naar voren dat het lastig is de houding van jongeren ten opzichte van democratie te veranderen, omdat zij deze voornamelijk baseren op beeldvorming uit de media en omdat ze deze naar eigen zeggen ‘gewoon van zichzelf’ hebben (De Heus & Smeulders, 2008). Op basis van dit onderzoek kan besloten worden om tijdens het programma meer aandacht te besteden aan het beïnvloeden van de houding van de leerlingen ten opzichte van rechtsstaat en democratie.

De schalen uit de vragenlijst zijn uitvoerig getest op betrouwbaarheid en validiteit door de ontwikkelaars (Ten Dam, Geijssel, Ledoux & Reumerman, 2008). De onderzoeksgroep is echter te klein en niet random gekozen om uitspraken te doen over de externe validiteit van het gehele onderzoek. Het onderzoek is uitgevoerd onder leerlingen die al opgegeven waren door hun docenten voor deelname aan De Haagse Tribune. De onderzoeksresultaten kunnen dan ook niet zonder meer gegeneraliseerd worden naar alle jongeren. Bovendien kan gediscussieerd worden over de geschiktheid van het instrument voor deze interventie. De vragen die gesteld zijn, hebben betrekking op de eisen die de Stichting Leerplanontwikkeling Nederland (SLO, 2008) inzake democratie heeft geformuleerd. Deze eisen gelden voor het gehele curriculum en er kan dan ook niet verwacht worden dat De Haagse Tribune invloed heeft op al deze kennis, houding en vaardigheden. De vragenlijst is wellicht te gedetailleerd en heeft daarom minder effect opgeleverd dan wanneer meer algemene vragen gesteld zouden zijn.

Aanbevelingen

Uit het onderzoek is naar voren gekomen dat een aantal conclusies niet met zekerheid getrokken kunnen worden. Er is aanvullend onderzoek nodig om te zien of scholieren meer tijd nodig hebben voor het omzetten van vaardigheden in concreet gedrag. Ook is aanvullend onderzoek nodig om te bepalen of jongeren uiteindelijk meer maatschappelijk betrokken worden op algemeen vlak, of dat zij dit alleen doen in hun directe omgeving, zoals op hun vereniging. In deze aanvullende onderzoeken zal gebruik gemaakt moeten worden van een geschikter meetinstrument, zodat er realistischere resultaten naar voren zullen komen.

In dit onderzoek is gebruik gemaakt van drie factoren om het draagvlak voor democratie als staats- en samenlevingsvorm te meten, namelijk houding, vaardigheden en kennis. Dit zijn de drie

gebieden waar de Stichting Leerplanontwikkeling Nederland (SLO, 2008) leerinhouden voor heeft vastgesteld. Het is echter mogelijk dat er meer factoren van invloed zijn op het proces. Biesta en Lawy (2006) hebben een advies uitgebracht om beter te onderzoeken hoe democratie precies wordt aangeleerd. Op dit moment worden alle onderzoeken met betrekking tot democratie nog vooral gericht op het implementeren van democratieopvoeding in het bestaande onderwijscurriculum. Volgens Biesta en Lawy moet het onderzoek echter nog veel meer gericht worden op hoe jongeren leren wat democratie inhoudt. De manier waarop jongeren de dingen interpreteren die ze meemaken, is afhankelijk van eerder opgedane en toekomstige ervaringen. Het valt dan ook aan te bevelen meer onderzoek te doen naar mogelijkheden voor meer ervaringen met de rechtsstaat en de democratie, zodat het aantal leermomenten vergroot kan worden.

Het programma 'Rechtsstaat en democratie' van De Haagse Tribune behoeft ook enkele aanbevelingen. Zo zou het Instituut voor Publiek en Politiek er goed aan doen gerichtere doelen te formuleren die zij wil bereiken met haar programma, zodat evaluaties in de toekomst beter uit te voeren zijn. Ook zou er meer aandacht besteed kunnen worden aan het inbedden van het programma in het gehele curriculum. Dit kan onder andere gedaan worden door leraren de mogelijkheid te bieden zich adequaat voor te bereiden op de dag door middel van voorbereidend lesmateriaal. Verder zou het Instituut voor Publiek en Politiek hen materiaal mee kunnen geven waarmee zij de kennis die leerlingen hebben opgedaan op school kunnen herhalen en waarmee zij de houding en vaardigheden van de leerlingen verder kunnen beïnvloeden. Dit lesmateriaal zou niet alleen gericht moeten zijn op het curriculum zoals dat op school aangeboden wordt. Er zou ook aandacht besteed moeten worden aan het integreren van het programma met de belevingswereld van de jongeren, bijvoorbeeld door hen uit te dagen na te denken over hoe democratische situaties in hun dagelijks leven zijn. Op deze manier integreert het programma meer in de context en dat zal ervoor zorgen dat het programma meer effecten teweeg kan brengen.

Literatuurlijst

- Aalberts, C. (2004). *Politieke betrokkenheid en politieke sensitiviteit onder jongeren*. Amsterdam: Amsterdam School of Communications Research.
- Baarda, D. B., Goede, M.P.M. de, & Dijkum, C. J. van (2007). *Basisboek: Statistiek met SPSS. Handleiding voor het verwerken en analyseren van en rapporteren over (onderzoeks)gegevens*. Groningen/Houten: Wolters-Noordhoff.
- Biesta, G. J. J. (2006). *Waar wordt democratie geleerd?* In: M. de Winter et al. (2006). *Opvoeding in democratie*. Amsterdam: Uitgeverij SWP.

- Biesta, G. J. J., & Lawy, R. S. (2006). From teaching citizenship to learning democracy. Overcoming individualism in research policy and practice. *Cambridge Journal of Education*, 36 (1), p. 63-79.
- Binnema, H., Adriaansen, M., & Verhue, D. (2007). *Jonge burgers en democratie. Kennis, houding en vaardigheden*. Amsterdam: Bureau Veldkamp.
- Dam, G. ten, Geijssel, F., Ledoux, G., & Reumerman, R. (2008). *Meetinstrument Burgerschap. Vragenlijst burgerschapscompetenties*. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam / Instituut voor de Lerarenopleiding, SCO Kohnstamm Instituut.
- Dekker, P. (2005). Goed burgerschap in enquêtes. In: P. Dekker en J. de Hart (red.). *De goede burger*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (p. 69-83).
- Galston, W. A. (2001). Political knowledge, political engagement, and civic education. *Annual Review of Political Science*, 4, p. 217-234.
- Gemmeke, M. (1998). *Politieke betrokkenheid van kinderen op de basisschool*. Amsterdam: Thesis Publishers.
- Heus, C. M., de, & Smeulders, P. H. M. (2008). *Leren van democratie. Een onderzoek naar waar en hoe jongeren kennis, houding en vaardigheden opdoen ten aanzien van politieke partijen en godsdienstvrijheid*. Den Haag: Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties.
- Hooghe, M., Reeskens, T., Kavadias, D., & Claes, E. (2007). Determinanten van burgerschapsvorming bij jongeren. Een internationaal vergelijkend perspectief naar kiesintenties bij 14-jarigen. *Pedagogische Studiën. Tijdschrift voor Onderwijskunde en Opvoedkunde*, 84 (4), p. 259-276.
- Instituut voor Publiek en Politiek (2008). *Subsidieaanvraag Voortzetting en ontwikkeling van De Haagse Tribune*. Amsterdam: Instituut voor Publiek en Politiek.
- Jager, B. (2008). *Draagvlak voor democratie als staats- en samenlevingsvorm. De effectiviteit van de projecten Wegwijs op het Gemeentehuis en De Haagse Tribune*. Utrecht: Universiteit Utrecht.
- Kahne, J., & Westheimer, J. (2003). Teaching democracy: What schools need to do. *Phi Delta Kappan*, 85, (1), p. 34-66.
- Kim, S., Parks, B. S., & Beckerman, M. (1996). Effects of participatory learning programs in middle and high school civic education. *Social Studies*, 87 (4), p. 171-176.
- Mann, S., & Patrick, J. J. (2000). *Education for civic engagement in democracy: Service learning and other promising practices*. Bloomington: ERIC Clearhouse for Social Studies and Social Science Education.

- Nuus, M. (2003). *Towards a better understanding of Dutch youth's intentions to vote*. Leiden: Universiteit Leiden.
- Onderwijsraad (2007). *Onderwijs en sociale samenhang: de stand van zaken. Kennis en beleidsvorming over onderwijs en sociale samenhang*. Den Haag: Onderwijsraad.
- Pawson, R., & Klein Haarhuis, C. (2005). Evaluatie van complexe programma's; een theoriegestuurde aanpak. In: A. C. Berghuis et al. (red.). *Beleidsvaluatie*. Den Haag: Boom Juridische uitgevers.
- Print, M. (2007). Citizenship education and youth participation in democracy. *British Journal of Educational Studies*, 55 (3), p. 325-345.
- Sherrod, L. R. (2003). Promoting the development of citizenship in diverse youth. *Political Science and Politics*, 36 (2), p. 287-292.
- Stichting Leerplanontwikkeling Nederland (SLO) (2008). *Actief in burgerschap. Visienota en onderwijspraktijk*. Enschede: Drukkerij Roelofs.
- Torney-Purta, J., Lehmann, R., Oswald, H., & Schulz, W. (2001). *Citizenship and education in twenty-eight countries: Civic knowledge and engagement at age fourteen*. Amsterdam: The International Association for the Evaluation of Educational Achievement.
- Van der Hulst, R. C., & Janssen, H. J. W. (2006). *Psychologische operaties: de theorie van gedragsbeïnvloeding*. Soesterberg: TNO Defensie en Veiligheid.
- Veugelers, W. M. M. H. (2003). *Waarden en normen in het onderwijs. Zingeving en humanisering: autonomie en sociale betrokkenheid*. Utrecht: Universiteit voor Humanistiek.
- Wal, M., van der (2004). *Competencies to participate in life. Measurement and the impact of school*. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen.
- Winter, M., de (2004). *Opvoeding, onderwijs en jeugdbeleid in het algemeen belang: de noodzaak van een democratisch-pedagogisch offensief*. Den Haag: Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.
- Wittebrood, K. (1995). *Politieke socialisatie in Nederland. Een onderzoek naar de verwerving en ontwikkeling van politieke houdingen van havo- en vwo-leerlingen*. Amsterdam: Thesis Publishers.
- Yohalem, N., & Martin, S. (2007). Building the evidence base for youth engagement: reflections on youth and democracy. *Journal of Community Psychology*, 35 (6), p. 807-810.
- Zeijl, E. et al. (2003). *Rapportage jeugd 2002*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Bijlage 1: Vragenlijst

Voor de analyses is een schriftelijke, gestructureerde vragenlijst gebruikt. De vragenlijst is samengesteld uit een combinatie van twee bestaande vragenlijsten en enkele nieuwe vragen. De stellingen 1 t/m 8 en 16 t/m 21 komen uit het meetinstrument Burgerschap (Ten Dam, Geijssel, Ledoux & Reumerman, 2008). Het betreft hier de schalen 'Attitude' en 'Vaardigheid' behorende bij de taak 'Democratisch Handelen'. De stellingen 9 t/m 15 en 22 t/m 26 komen uit het onderzoek Jonge burgers en democratie (Binnema, Adriaansen & Verhue, 2007). Het betreft hier een selectie uit de vragen met betrekking tot 'Houding' en 'Gedrag' op het gebied van democratie. De vragen 27 t/m 50 zijn kennisvragen en komen gedeeltelijk uit het onderzoek Jonge burgers en democratie (Binnema, Adriaansen & Verhue, 2007). Het overige gedeelte is door de onderzoeker zelf toegevoegd op basis van eerder genoemde studies naar politieke attitudes, kennis en vaardigheden. Ten slotte is een aantal vragen toegevoegd over de persoonlijke gegevens van de leerlingen en de maatschappelijke activiteiten die zij in het dagelijks leven beoefenen.

Hoe goed passen de volgende uitspraken bij jou?

	past heel goed bij mij	past wel wat bij mij	past niet echt bij mij	past helemaal niet bij mij
1. Mensen moeten goed naar elkaar luisteren, ook al verschillen ze van mening.	☐	☐	☐	☐
2. Als iemand in de klas het ergens mee oneens is, moet hij/zij de kans krijgen om dat uit te leggen.	☐	☐	☐	☐
3. In een discussie moet iedereen de kans krijgen om iets te zeggen.	☐	☐	☐	☐
4. Ik denk zeer goed na over elke mening van een ander.	☐	☐	☐	☐
5. Ik laat altijd een ander uitpraten.	☐	☐	☐	☐
6. Ik wil graag met anderen praten over wat er in de wereld gebeurt.	☐	☐	☐	☐
7. Als we in de klas praten over een onderwerp uit het nieuws, wil ik daar ook wel iets over zeggen.	☐	☐	☐	☐
8. Ik vind het belangrijk dat kinderen en jongeren zich inzetten voor een rechtvaardige wereld.	☐	☐	☐	☐

In hoeverre ben je het eens of oneens met de volgende stellingen?

	helemaal mee eens	een beetje mee eens	een beetje mee oneens	helemaal mee oneens
9. Iedereen mag voor zijn mening uitkomen, ook al kunnen anderen zich daardoor gekwetst voelen.	☐	☐	☐	☐
10. Politieke partijen zijn alleen geïnteresseerd in mijn stem, niet in mijn mening.	☐	☐	☐	☐
11. In een democratie moet je accepteren dat andere mensen een andere mening hebben dan jijzelf.	☐	☐	☐	☐
12. Als iemand gediscrimineerd wordt, neem ik het voor hem/haar op.	☐	☐	☐	☐
13. Ik heb veel aandacht voor de landelijke politiek in het nieuws.	☐	☐	☐	☐
14. Een rechter kun je in zijn werk vertrouwen.	☐	☐	☐	☐
15. Als politici iets beloven, dan maken ze dat ook waar.	☐	☐	☐	☐

Hoe goed ben je in...

	heel goed	best wel goed	niet zo goed	helemaal niet goed
16. In een discussie duidelijk maken wat je vindt.	☐	☐	☐	☐
17. Vasthouden aan je eigen mening, als je echt gelijk hebt.	☐	☐	☐	☐
18. Anderen uit laten spreken.	☐	☐	☐	☐
19. Opkomen voor je opvatting.	☐	☐	☐	☐
20. Luisteren naar de redenen waarom anderen iets anders kiezen.	☐	☐	☐	☐
21. Snappen hoe een ander denkt.	☐	☐	☐	☐

In hoeverre ben je het eens of oneens met de volgende stellingen?

	helemaal mee eens	een beetje mee eens	een beetje mee oneens	helemaal mee oneens
22. Ik hoef mijn gedrag niet aan te passen aan wat andere mensen vinden.	☐	☐	☐	☐
23. Ik vind dat ruzies nooit mogen eindigen met vechten.	☐	☐	☐	☐
24. Als ik met iemand van mening verschil, doe ik wel altijd mijn best hem/haar te begrijpen.	☐	☐	☐	☐
25. Als ik het NOS Journaal kijk, geloof ik alles wat de verslaggevers zeggen.	☐	☐	☐	☐
26. De betrouwbaarheid van Nederlandse nieuwszenders is even groot als die van buitenlandse nieuwszenders.	☐	☐	☐	☐

Gaat het in de volgende gevallen om een feit of een mening?

	Feit	Mening
27. Er is teveel werkloosheid.	☐	☐
28. Jan Peter Balkenende is een groot leider.	☐	☐
29. De werkloosheid is in de afgelopen vijf jaar gedaald.	☐	☐
30. Wouter Bos heeft goed gehandeld toen de economische crisis uitbrak.	☐	☐

In de vragen hierna gaat het niet meer over wat jij ergens van vindt, maar om wat je ervan weet. Het zijn meerkeuzevragen. Kruis steeds het beste antwoord aan, er is altijd maar één antwoord mogelijk.

31. Mag je stemmen bij de Tweede Kamerverkiezingen als je per jaar minder dan €5000,- belasting betaalt?

- Dan mag je wel stemmen
- Dan mag je niet stemmen

32. Mag je stemmen bij de Tweede Kamerverkiezingen als je niet de Nederlandse nationaliteit hebt?

- Dan mag je wel stemmen
- Dan mag je niet stemmen

33. Kiezen burgers de politici om hen te vertegenwoordigen in de Tweede Kamer?

- Ja
- Nee

34. Kunnen burgers die een andere regering willen dit via een referendum afdwingen?

- Ja
- Nee

35. Wat is een oppositiepartij?

- Een partij die in de regering zit
- Een partij die niet in de regering zit
- Een partij die tegen een bepaald voorstel is
- Een partij die niet samenwerkt met andere partijen

36. Hoe wordt in de Tweede Kamer besloten of een nieuwe wet wel of niet wordt ingevoerd?

- Alle partijen moeten het eens zijn met de invoering van de wet
- Een meerderheid van de Kamerleden moet voor de invoering van de wet zijn
- De voorzitter van de Kamer neemt de uiteindelijke beslissing
- De minister die de wet moet uitvoeren neemt de uiteindelijke beslissing

37. Wat is de belangrijkste reden dat we in Nederland naast de regering ook een Tweede Kamer en rechters hebben?

- Omdat er dan niet teveel macht bij één van deze autoriteiten komt te liggen
- Omdat er voor ieder onderdeel (zoals uitvoeren van beleid, volksvertegenwoordiging, rechtspraak) andere kennis nodig is
- Omdat deze werkverdeling minder tijd en geld kost dan wanneer alles door één partij wordt uitgevoerd
- Omdat er anders nog meer werkloosheid zou zijn

38. Wat betekent het als er in een land sprake is van een scheiding tussen kerk en staat?

- Dat Kamerleden afstand moeten doen van hun geloof
- Dat de staat en de kerk hun eigen zaken regelen en elkaar niet de regels voorschrijven
- Dat ministers en staatssecretarissen geen lid van een kerk mogen zijn
- Dat de kerk geen subsidie krijgt van de overheid

39. Wat houdt het recht op gelijke behandeling in?

- Dat iedereen voor hetzelfde werk ook hetzelfde salaris krijgt
- Dat niemand om zijn geloof, politieke voorkeur of ras gediscrimineerd mag worden
- Dat iedereen vrij is om te geloven in wat hij of zij wil, of om nergens in te geloven
- Dat je vrij bent om te zeggen wat je wilt

40. Wanneer werd het kiesrecht voor vrouwen ingevoerd?

- 1848
- 1874
- 1919
- 1946

41. Worden de leden van het Europees Parlement door de inwoners van de Europese Unie gekozen?

- Ja
- Nee

42. Welke landen mogen lid worden van de Europese Unie?

- Alle landen die dat willen
- Alle landen die in Europa liggen
- Alleen landen in Europa met een democratie
- Er mogen geen nieuwe landen meer lid worden

43. Wat staat niet in de Grondwet?

- Het recht op huisvesting
- Het recht op onderwijs
- Het recht op werk
- Het recht op ouderdagvoorziening

44. Wat is de hoogste straf die een rechter in Nederland uit kan delen?

- De doodstraf
- Levenslang
- Honderd jaar in de cel
- Een boete van €1.000.000,-

45. Hoeveel mensen zitten er in Nederland bij een rechtszaak in de jury?

- 5
- 12
- Dat verschilt per rechtszaak
- De Nederlandse rechtspraak kent geen jury

46. Wat doet een griffier?

- Hij schrijft alles op wat er gezegd wordt bij een zitting
- Hij verdedigt de verdachte in een rechtszaak
- Hij leest de aanklacht voor
- Hij bepaalt welke straf de verdachte krijgt

47. Wat is de hoogste wet in het Koninkrijk der Nederlanden?

- De Europese Grondwet
- Het Statuut voor het Koninkrijk
- De Grondwet
- Geen, ze zijn alle gelijkwaardig

48. Hoeveel leden heeft de Tweede Kamer?

- 75
- 100
- 150
- 250

49. Is er wel eens een vrouwelijke minister-president geweest in Nederland?

- Ja
- Nee

50. Wie is op dit moment de minister-president van Nederland?

- Wouter Bos
- Ahmed Aboutaleb
- Wim Kok
- Jan Peter Balkenende

Ten slotte nog een aantal vragen over jezelf.

51. Hoe oud ben je op dit moment?

- 13 jaar of jonger
- 14 jaar
- 15 jaar
- 16 jaar
- 17 jaar
- 18 jaar
- 19 jaar
- 20 jaar of ouder

52. Wat is je geslacht?

- Man
- Vrouw

Hoe vaak....

	heel vaak	vrij vaak	heel af en toe	(bijna) nooit
53. Lees je krantenartikelen over wat er gebeurt in Nederland?	☐	☐	☐	☐
54. Lees je krantenartikelen over wat er gebeurt in andere landen?	☐	☐	☐	☐
55. Kijk je naar het nieuws en actualiteitenprogramma's op televisie?	☐	☐	☐	☐
56. Luister je naar het nieuws en actualiteitenprogramma's op de radio?	☐	☐	☐	☐
57. Deze vraag gaat over activiteiten die je buiten schooltijd uitvoert. Wil je hieronder aankruisen wat voor jou klopt?				
☐ Ik doe mee met de scouting / padvinderij				
☐ Ik doe mee met een (multi-)culturele organisatie (bijvoorbeeld de organisatie van een festival)				
☐ Ik ben lid van een hulp- of mensenrechtenorganisatie (zoals UNICEF, Amnesty International, enz.)				
☐ Ik ben lid van een milieuorganisatie (zoals Wereld Natuur Fonds, Das en Boom, Greenpeace, enz.)				
☐ Ik ben lid van (de jeugdafdeling van) een politieke partij				
☐ Ik ben actief binnen een religieuze gemeenschap (kerk, synagoge, moskee, enz.)				
☐ Ik doe vrijwilligerswerk voor goede doelen (bijvoorbeeld collecteren)				
☐ Ik help mee bij een vereniging waar ik lid van ben (bijvoorbeeld onderhoud van voetbalvelden, bardienst draaien op de muziekschool, decors sjuwen bij de toneelclub, enz.)				
58. Deze vraag gaat over activiteiten die bij school horen. Wil je hieronder aankruisen wat voor jou klopt?				
☐ Ik zit in de leerlingenraad				
☐ Ik werk mee aan de schoolkrant of schoolradio				
☐ Ik ben klassenvertegenwoordiger				
☐ Ik ben conflictbemiddelaar (op sommige scholen lossen leerlingen zo zelf de ruzies op)				
☐ Samen met anderen organiseer ik dit jaar een activiteit voor de school (bijvoorbeeld een schoolfeest, sportdag, sponsorloop, muziekkuitvoering op school, enz.)				

Bijlage 2: Tabellen

Tabel 1
Significantie stellingen schaal 'Attitude'

	Directe nameting	Late nameting
Mensen moeten goed naar elkaar luisteren, ook al verschillen ze van mening.	0.254**	0.867**
Als iemand in de klas het ergens mee oneens is, moet hij/zij de kans krijgen om dat uit te leggen.	0.197**	0.131**
In een discussie moet iedereen de kans krijgen om iets te zeggen.	.0123**	0.152**
Ik denk zeer goed na over elke mening van een ander.	0.070*	0.196*
Ik laat een ander altijd uitpraten.	0.149*	0.718*
Ik wil graag met anderen praten over wat er in de wereld gebeurt.	0.714**	0.107**
Als we in de klas praten over een onderwerp uit het nieuws, wil ik daar ook wel iets over zeggen.	0.998**	0.851**
Ik vind het belangrijk dat kinderen en jongeren zich inzetten voor een rechtvaardige wereld.	0.982*	0.839**

* meer mee eens

** minder mee eens

Tabel 2
Significantie stellingen schaal 'Vaardigheden'

	Directe nameting	Late nameting
In een discussie duidelijk maken wat je vindt.	0.206*	0.157*
Vasthouden aan je eigen mening, als je echt gelijk hebt.	0.454**	0.611*
Anderen laten uitspreken.	0.082*	0.591*
Opkomen voor je opvatting.	0.401*	0.089*
Luisteren naar de redenen waarom anderen iets anders kiezen.	0.939**	0.721*
Snappen hoe een ander denkt.	0.246*	0.021*

* meer mee eens

** minder mee eens

Tabel 3
Significantie losse stellingen 'Houding';

	Directe nameting	Late nameting
Iedereen mag voor zijn mening uitkomen, ook al kunnen anderen zich daardoor gekwetst voelen.	0.935*	0.492**
Politieke partijen zijn alleen geïnteresseerd in mijn stem, niet in mijn mening.	0.856*	0.235*
In een democratie moet je accepteren dat andere mensen een andere mening hebben dan jijzelf.	0.623**	0.232**
Als iemand gediscrimineerd wordt, neem ik het voor hem/haar op.	0.424**	0.326*
Ik heb veel aandacht voor de landelijke politiek in het nieuws.	0.042*	0.170*
Een rechter kun je in zijn werk vertrouwen.	0.625**	0.804**
Als politici iets beloven, dan maken ze dat ook waar.	0.002*	0.365*

* meer mee eens

** minder mee eens

Tabel 4
Significantie losse stellingen 'Vaardigheden'

	Directe nameting	Late nameting
Ik hoef mijn gedrag niet aan te passen aan wat andere mensen vinden.	0.171*	0.650**
Ik vind dat ruzies nooit mogen eindigen met vechten.	0.755**	0.085**
Als ik met iemand van mening verschil, doe ik wel altijd mijn best hem/haar te begrijpen.	0.387**	0.931**
Als ik het NOS Journaal kijk, geloof ik alles wat de verslaggevers zeggen.	0.860**	0.875**
De betrouwbaarheid van Nederlandse nieuwszenders is even groot als die van buitenlandse nieuwszenders.	0.738*	0.381**

* meer mee eens

** minder mee eens

Tabel 5
Significantie feiten onderscheiden van meningen

	Directe nameting	Late nameting
Er is teveel werkloosheid	0.188*	0.532*
Jan Peter Balkenende is een groot leider	0.630**	0.575**
De werkloosheid is in de afgelopen vijf jaar gedaald.	0.487**	0.522**
Wouter Bos heeft goed gehandeld toen de economische crisis uitbrak.	0.511*	0.343*

* meer mee eens

** minder mee eens

Tabel 6
Significantie kennisvragen

	Directe nameting	Late nameting
Mag je stemmen bij de Tweede Kamerverkiezingen als je per jaar minder dan €5000,- belasting betaalt?	0.261**	0.360*
Mag je stemmen bij de Tweede Kamerverkiezingen als je niet de Nederlandse nationaliteit hebt?	0.324**	0.511**
Kiezen burgers de politici om hen te vertegenwoordigen in de Tweede Kamer?	0.048*	0.393*
Kunnen burgers die een andere regering willen dit via een referendum afdwingen?	0.387*	0.545**
Wat is een oppositiepartij?	0.305**	0.009*
Hoe wordt in de Tweede Kamer besloten of een nieuwe wet wel of niet wordt ingevoerd?	0.457*	0.029*
Wat is de belangrijkste reden dat we in Nederland naast de regering ook een Tweede Kamer en rechters hebben?	0.055**	0.574**
Wat betekent het als er in een land sprake is van een scheiding tussen kerk en staat?	0.152**	0.103*
Wat houdt het recht op gelijke behandeling in?	0.437**	0.318**
Wanneer werd het kiesrecht voor vrouwen ingevoerd?	0.187*	0.366*
Worden de leden van het Europees Parlement door de inwoners van de Europese Unie gekozen?	0.371*	0.542**
Welke landen mogen lid worden van de Europese Unie?	0.274**	0.420**
Wat staat niet in de Grondwet?	0.360*	0.485*
Wat is de hoogste straf die een rechter in Nederland uit kan delen?	0.154**	0.266**
Hoeveel mensen zitten er in Nederland bij een rechtszaak in de jury?	0.060*	0.087*
Wat doet een griffier?	0.209**	0.120*
Wat is de hoogste wet in het Koninkrijk der Nederlanden?	0.055*	0.152*
Wat is de hoogste wet in Nederland?	0.496**	0.128*
Hoeveel leden heeft de Tweede Kamer?	0.066*	0.011*
Is er wel eens een vrouwelijke minister-president geweest in Nederland?	0.003**	0.023**
Wie is op dit moment de minister-president van Nederland?	0.059**	0.437**

* meer mee eens

** minder mee eens

Tabel 7
Significantie maatschappelijke activiteiten

	Late nameting
Lees je krantenartikelen over wat er gebeurt in Nederland?	0.486*
Lees je krantenartikelen over wat er gebeurt in andere landen?	0.951*
Kijk je naar het nieuws en actualiteitenprogramma's op televisie?	0.753**
Luister je naar het nieuws en actualiteitenprogramma's op de radio?	0.611*
Ik doe mee met scouting/padvinderij.	0.360**
Ik doe mee met een (multi)culturele organisatie.	0.583*
Ik ben lid van een hulp- of mensenrechtenorganisatie.	0.259*
Ik ben lid van een milieuorganisatie.	0.330*
Ik ben lid van (de jeugdafdeling van) een politieke partij.	0.575**
Ik ben actief binnen een religieuze gemeenschap.	0.519**
Ik doe vrijwilligerswerk voor goede doelen.	0.583*
Ik help mee bij een vereniging waar ik lid van ben.	0.014*
Ik zit in de leerlingenraad.	0.171*
Ik werk mee aan de schoolkrant of schoolradio.	0.500**
Ik ben klassenvertegenwoordiger.	0.575**
Ik ben conflictbemiddelaar.	0.385*
Samen met anderen organiseer ik dit jaar een activiteit voor de school.	0.073**

* meer aangekruist

** minder aangekruist